

Hikmet Mahmud nə qədər lirik şair olsa da, həyatın bütöv lövhelerini özünün poetik düşüncəsindən keçirərək epik təsvirle verməkdən do çəkinməyib. Onun "Peyğəmbor", "Qoca", "Tale yazısı", "Geoloq", "Firon", "Sərvər və Əşmer", "Dirilik suyu"... adlarını çəkdiyimiz, çəkmədiyimiz poemaları var ki, buların hər birində öz təbiəti uyğun olaraq mənəvi müştitin təlobatı kimi dünyagörüşündən gələn istekləri çatdırmaq istoyib. Böyük şair lirikasında, poeziyasının müxtəlif janrlarda qolomo aldığı poetik örnəklərdə comiyayı - insanlara demək istədiyi, isteklərini, fikirlərini poemalarında daha əhatəli hayat lövhələri ilə çatdırmaq istoyib. Görünür, şair bu mənəvi təlobatı bütün yaradıcılığı boyu hiss edib. Bəlkə də şeirlərlə böyük həyat lövhələrini əhatə etməyin o qədər də möqəbul olmadığını düşünərək qəlibinin hökmü ilə poemə janrına müraciət edib.

H.Mahmudun özü təbiət etibarılı müdrik insandır. Həyatdan görüb-götürdüyüñ öz içino yiğib, qapalı bir sandığa yiğib xəzinəyə çevirirən. Əgər bu xəzinə faydalıdırsa, o, insanlar üçündür. Amma kimseyə xeyiri deyməyən, kimseyə dəyəri çatmayan qıymotı bir daşda örtüdə qalsa, heç bir döyrə almaz. Bu mənada H.Mahmudun "Qoca" poeması çox xarakterikdir. Bu əsərdə şair insanlıq aləminin yaxşılıq mahiyəyinə, xeyirxahlıq tərfinə üzə çıxmamaq çəlşir. O, istəyir ki, hər hansı bir kəs - əgor xeyirxahlıq yolundadırsa, özü bilsin, dərk eləsin ki, hər hansı bir yaxşılıq vo xeyirxahlıq anşılıqla itib-bata bilmez. Hər bir xeyirxahlıq, hər bir yaxşılığın özü Xalq şairi Söhrab Tahir demiş, "qızıl toxum donosudur". Məhz H.Mahmud özü də hikmət sahibi olaraq, fikir və düşüncə adəmi olaraq dünyaböyü yəsəmə filosofların, şairlərin, bir sözü, böyük fikir adamlarının qonaqlarını "Qoca" adlı poemasında davam etdirir.

Qoca kimdir?

Bu, nə qədər ritorik sual olsa da, əsərin baş qəhrəmanı olaraq qocanın dünyasının goldi-qədərindən xəbərdər olan, min il bundan əvvələn insanı kimi qəbul edirəksə, eyni zamanda onu bu min illiklərin düsuncə aləminin özündə etihad etmiş bu günün müdrikini kimi də qəbul etməliyik. Bu mənada, Qoca həm də elə sənir lirk monidir, yəni əsərinin baş qəhrəmanıdır. Özünən düsuncələri, düyğünləri etihadı etdən obradır.

Əsərin məzmununu oxuculara danişmaga ettiyac yoxdur. Ona görə ki, biz ayri-ayrı parçaları toqdim edərkən mülliətinin qurdugu süjet xəttini qorumaqla, həm də oxucuda aydın və dəqiqlik təsəvvür yaratmaq imkanında olur. Beləliklə, qədim bir zamanı gözlərimizin önnüne göstərir. Bu qədim zamanın özündə də bir dünya nizamına sitayış var. Sadəcə, mülliət həmin qədim zamanın dünya nizamını uğrunda mübarizəni həmin qədim zamanın özündən də əvvəlki zamana aid olan bir həkayətə yaxşılığı göstərir, oxucuya çatdırır:

Qədim zamanlarda müdrik bir insan, Dəyərli kələmlər söylərmiş hər an. Gəzim el-əbəm hey dolasarmış, El-əba içinde hörməti varmış.

Günlərin birində yəl gedən zaman, Ona toy sadası gəlir üzəqdan. Nə toydan, nə yasdən qalmayan qoca, Gəlir bu şənlivə, bu taxtı-taca.

Baxır hər tərəfə, göz gəzdirir o, Bu toy məclisini çox seyr edir o. Sonra toy bəyliyə durur üz-üzə,

Bir qədər yaxşınlara baxır göz-göza.

Burada on müxtəlif dünsəncələni insan mənzərləri gözlərimizin önnündə canlanır. Həmin qədim zamanda da toy var, yəs var, yəni xeyir var, şor var, yaxşılıq var, pislək var. Həmin qədim zamanda da insanlara yaxşılıq etmek istəyənlər var, həmin qədim zamanda

da yaxşılığı unudan var, pisləyə rovac verən var. Amma bu da var ki, həmin o qədim zamanda nizamları qurmaq istəyen, nizamları qorumaq istəyen insanlar da var. Sənki mülliət özünü qaytarıb həmin o qədim dünyasının insanların arasına aparır, o müdrik qocanın donuna girir, onun dili ile insanlıq aləminə müdrik bir həkəyat danışır:

Har şeyi oxuyan, duyan bu qoca, Deyir öz-özünə belə astaca: "O, vüslə yetməzək, hej bu bəydan". Bu hiss gəlmən sənki qocaya göydən. Qoca üz çəvirib gedir bu anda, Yenə fikri qalır bəyin yanında. Həyatın o qədar möcüzəsi var, İnsan xoşbəxtlik bir anda tapar. Təzə bəy evinə gələn golinsə, Dalır xəyallarla toydakı səs. Gəlin həyəcanlı, üst-başı dəy-qas, Qaynana goturmuş bir buludda aş. Gəlini ürəkdən tabrik edərək Gedir, sonra gəlin qalır evdə tək. Glin xəyahyla gəzir aləmi, Gətirir sevinci, itirir qəmi. Düşünür gələcək işləri haqqda, Nəca olsun təzə evdə, ocaqda?..

Suallar nə qədər ritorik olsa da, hər halda bu günün insanını da düşündür. Sənki qədim dünyasının insanların özvinin vo bəyinən insanına üz tutulur, bu dünyasının insanından cavab istənilir.

Əsərin dəyəri də elə bundadır ki, oxucu aldığı mənəvi təsiri, başqa sözə.

ohvalatdañ gələn hikməti yalnız keçmiş kimi qavramır, həm də bu günün özü kimi qavrayır.

Qocanın həkəyatı, toy ohvalatı, insanların sevinci... bütün bunların hamisi neca asanlıqla kodərə çevrilə bilər. Ancaq gözögürümüz bir qüvvə də var ki, həyatın nizamını qoruyur, onu daşılmışa qoymur. Qapıya gələn bir dilənçinən həkəyatı, əsildən, həyatın nizamını qorumaq üçün sənki taleyi göndərdiyi bir istinaddır. Bu yerde şair dostum Zəlimxan Yaqubın çox dəyərli bir həkəyatı yaddaşında canlanır. Şair öz toyu haqqında danışır: Toyun bir məqəmündə təntənənin, möhtəşəmliyin görünməzliyi öündə sarsılan ana oğluna deyir ki, al bu yeməyi və pulu nəzir payı olaraq kənddəki etihadıyan olan kimseyə özünə apar çatdır.

Əlbəttə, Zəlimxan Yaqub anasının təpşirliğinə əməl edir. Bu həkəyatı ona görə yada salıram ki, min illər ərzində insanların yaxşılıq nə demək olduğunu inamları bu gün də sərsiləyib. Əslində, H.Mahmud özünü də "Qoca" poemasını yazmağa vədar edən elə həmin yaxşılıq dəyərini qorumaq istəyidir.

"Qoca" poemasının hərəkət xətti oxucuda həyacan doğurur. Nəco olacaq, iki gənc öz xoşbəxt həyatlarını qura biləcəklərmi? Bu dünyasının görünməyən, bilinməyən qəza-qədərindən sağ-salamat keçə biləcəklərmi? Bu ritorik suallar mülliətin özündə də düşündürür və istor-istəməz oxucunu da öz dünyası ilə əsərbər edərək arxasına aparır:

Bütün bu fikirlər cövlən edərək, Gəlini bir səda ayırdı birdən: "Allah xatirinə, ay ev yiyəsi, Bir pay verin" deyən dilənçi səsi. Dilənçi etdikəz çöldə ah-amən, Gəlinin ürəyi kövrəli yaman. Dilənçi qalmışdı yeməyə möhtac, Gəlin verdi aş, özü qaldı ac. "Nəcə gündür yəmək görməyir ağzum, Tanrırmız qoy sizi qorusun, qızım". Deyib bu sözləri gedir dilənçi, Elə bil qeyb olub itir dilənçi. Nəhayət, qurtarır toy başa çatır. Hər yanda sakitlik, el-əba yatr.

Yətişir vüslə növrəstə gənclər, Gəca çatır başa, açılır səhər. Sevincə qərq olur sevən ürkəklər, Qalbdən uzaq düşür har bir dərdi-sər. Önlər könlə verir bir-birlərinə, Sonra da bay gedir ös iyerinə. Səhərdən xeyli vaxt keçən bir anda. Günsə yer üzüna nur paylayanda, Həman müdrik qoca yanında dəvə, Döyüv darvazanın gəlir bu evə. Qaynana, qaynata çıxır eyvana, Hörmətlə ettiyam edirlər ona.

Əsər boyu biz Qocanın kimliyini dərk etməyə, onu daha yaxından tanımağa başlayırıq. Və bizo aydın olur ki, Qoca şamandır. Qoca Tanrıının iradəsini yeriño yetirir. Qoca qəza-qədərin tövdiqi olan Əzəryilən özüdür. Başqa sözə, qarşışılınmaz fəleyin tövəssümüdüür. Belə olan halda onun istəyinə qarşı kim dura bilər? Yenə ritorik sual, yenə cavab tələb olunur. Yenə oxucu özü hadisələrin gedisətindən mahiyəti anlamaq çalşır. Yəni Qoca, əslində, qəza-qədərin gedəcəyi yolu daşıq bildiğən qəddə görür ki, bəi qəza-qədər yolu artıq müyyəyənmiş, qərərləşmiş və demək, az qala alın yazısı olan yolu kim dəyişə bilər, necə dəyişə bilər, nəyin sayosunda bu yol dəyişə bilər və bu suallara cavab tapmaq istoyib. Ona görə də Qoca qədəri, qıymoti yazılmış olan bayram libasını, toy libasını yas libasına dəyişməli olan adamları sorğu-suala çökir:

şılıq etmək, onun hörmətini, ettiyamını insanlıq dərəcəsində bilmək on uca mərtəbədir. Görünür, hadisələri idarə edən Allahda da xəş gedən elə budur.

Bu yerde istor-istəməz zamanımızla, dünyamıza bağlı bir neçə kəlməlik hikmətlərə cəhiyac duyulur. H.Mahmud dağlımış dünya nizamını bərpa etməyin yolu xəttarən axtaran filosofların sırasında dayanaraq məşhur dilemənin cavabını vermək istoyır. Yəni bu dünya, həm də insanın insana yaxşılığı ilə yaşırlıq tominati ala bilər. Ona görə də H.Mahmud bir şair olaraq, bir filosof olaraq, bir müdrik olaraq özünün Qoca adlanan obrazı ilə bu dünyasın nizam mühitində müdaxilə etmək istoyır: deyir ki, çox çox-çevir etməyin, on aza bir-birinə yaxşılıq edin. Məhz onda bu dünyasının nizamı düzələr.

Qoca mifoloji düşüncənin mühitimi zo golon obraz olaraq ilanla qarşı-qarşıya, üz-üzə, göz-gözədir. Biri sual verəmək istoyır, digori cavabdehdür. Biri baş verən hadisənin olduğunu şübhə ilə yañaşır, yəni qəza-qədərin hökmünü heç kim dəyişə bilməz, digori, yəni qəza-qədərin istəyinə yerinə yetirənləri olan (burada ilan obrazı) hökm qərşisindədir, suala cavab verməlidir. Bir ilanla qarşılanmaq istəyənləri, ona görə də Qoca qədəri, qıymoti yazılmış olan bayram libasını, toy libasını yas libasına dəyişməli olan adamları sorğu-suala çökir:

YAXŞILIĞIN DƏYƏRİ

Qoca sual edir ev yiyəsindən, "Hardadır oğlunuz - bələ, deyəsan?" Ata ərz eyləyir - "Öğlüm işdədir". Qoca danışmaz, bir an dinməyir. Sonra dodaqaltı na işs deyir:

"Bu ki, möcüzədir, qız qaribədir". Gəlinlə səhəbət ehitiyac duyan Qoca xahiş edir bay atasundan. Gəlin otağına gedirən onlar, Galınla söz-səhəbat edirlər onlar. Açılı, şirinli keçən həyattı. Dilənçiyələ olan o əhvalatı, Gəlin hər nə olub deyir onlara, Qoca mat qalmışdı sənki burlara. Elə bil mələkədir galan bu qoca, Hər şeyi öncədən bilən bu qoca, Əlində oşa var; sirlə bir dünya, Bəzən elac edərələ, arzuya. Qoca göz gəzdirir evə-əşiyə. Sonra da diqqətlə baxır dəşəyə. Əşyaya dəşəy qaldırın zaman Gərür dəşək altda yatab bir ilan. Bu ilan qaradır, ham də zəhorli. Qıvrılmış haldadır, özü də hirsli. Bu qoca məktəbdır, aləmdir, sirdir, Bütün canlıların diliñ bilindir.

Beləliklə, bəi qədim mifoloji düşüncədə özüne yer eləmiş və qəza-qədər obrazı olan ilanın özü ilə qarşılışır. Bu ilan kimdir, nadir? Nə üçün o, öz missiyasını yerinə yetirə bilir? Axı möcüzədir, qəza-qədərin hökmü varsa, ilan öz missiyasını yerinə yetirməyə bilməz. Çünkü onun yaşamasının, var olmasına Tanrı mərtəbəsindən hansısa bir missiya daşımaşığının mahiyəti öz vəzifəsinə yerinə yetirməkən bağlıdır. Nəco ola bilər ki, bu ilan öz vəzifəsinin onun boyuna biciilmiş olan bir hökmə yerinə yetirə biləməyib? Bax, bax, əsər-istəməz əsər, bel sətunlu ona qəza-qədər bilicisi kimi Qocanı düşündürməyə bilməzdi. Ona görə də o, artıq ona tanış olan adamları danışdırıb olur. Məlum olur ki, əsərin əvvəlində deyildiyi kimi, qızın anası, ya, oğlanın anası - bunun forqı yoxdur - qapıya gəlmış olan bir acı doyurub, bir dilənçiyə pay verib, onun könlənү sevindirib, ona bir insan kimi ettiyam gəstərib. Demək, bu dünyada insan olan bir kimseyə onun insanlığı qədərində yax-

no yetirib, bir könlən sevindirib. Bir ümidsiz ümidi yetirib. Bundan üstün heç no ola biləməz. Və əslində, ilan da etiraf edir ki, məhz bu soboban öz missiyasını yerinə yetirə biləməyib:

O tutur ilan sorğu-suala. "Soruşur kim sahə səni bu hala?" Dil açıb na varsa damşus ilan. Sanki səhəbtindən yoxdur bir yulan: "Əmr vərdi minnə ki, vurun o həy. Vüslə yetməsin, ay olsun səvi. Sonra dedilər ki, yat dəşək altda. Həlo qoy yaşasın o, bu həvətdə". Qoca deyir ona: "Şəm dahu dur get. Göstəris necədir ona onu onlər et". İlani beləcə o, yola salır. Sonra da bir dərin xəyalı dərələr. Sanki möcüzəylə durmus döş-döş. Qoca mat qalmışdı buri sırı iş. Sonra açıqlıgravı burları qoca. Söyləyir sakitə, deyir astaca: "Gəlmisəm o tova axşam çağlı mən, Fəciə oxudum həvin gözündən. Sonra bu faciə tez sovusubmus. Gənclər buna görə bay qovsusubmus. Bunun da səhəbi bilin ki, budur - Dilənçiyə çatan o pay olubdur". Demək yaxşılıqla yaşayır həyat. Yaxşılıq üstündə hər kənət. Ancəq yaxşı bilsin piş də, yaxşı da. Hərə öz qıymətin alır həyatda.

Noticə olaraq, yəzicinin şairin, filosofun və bütövlükde bu obrazların sahibi olaraq çıxış edən şair H.Mahmudun goldiyi son hökmə etiraz elə bilmərik. Demək, bu dünyasının nizamını bərpa edəcək bir qüvvə var və bu, insanlığın öz içorisindədir. Bu qıvvonun adı xeyirxahlıqdır. Ehtiyyatı olan, çotun vəziyyəti düşmüş hər hansı bir kəsi düşdüyü durumdan xilas etmək insanların on uca ali məqamıdır.

Biz H.Mahmudun dünya nizamını qaytarmaq yolunda yaxşılığın nəyə qadir olduğu haqqında qonaqlarının şərık oluruz.